

Literatura faktu

Žánr literatury faktu, pojímaný jako specifická umělecká disciplína, si získal značnou popularitu již v šedesátých letech. V letech sedmdesátých a osmdesátých se pak dočkal značného rozmachu, na němž se podílela celá řada novinářů, publicistů, spisovatelů a vědců.

V kontextu českého literárního života k rozšíření žánru paradoxně napomohly zákazy a restrikce na počátku normalizace, jejichž důsledkem byl v první fázi i nedostatek publikovatelných beletristických textů. Tím se otevřel prostor pro autory, jejichž jméno nebylo v očích normalizátorů zatíženo, a pro neideologická věcná témata. Hlavní příčina však ležela v obecnější a sociologicky podmíněné proměně čtenářských preferencí, v odklonu čtenářů od „literárních výmyslů“ ke zdánlivým jistotám více či méně populárně prezentovaných věcných a vědeckých poznatků.

Důsledkem zvětšujícího se čtenářského zájmu byl také zvyšující se zájem nakladatelství. Vedle edice Kolumbus, jejímž prostřednictvím nakladatelství Mladá fronta uvádělo světově populárně vědecká díla a práce z oboru literatury faktu, jakož i díla původní již od počátku šedesátých let, tak vzniklo několik zcela nových řad: v Mladé frontě edice Archiv, tematicky zaměřená na novější dějiny, v nakladatelství Panorama edice Pyramida a edice Stopy – fakta – svědectví, v Československém spisovateli edice Spirála či v nakladatelství Svoboda edice Členská knihovna. Růst významu literatury faktu a rozšiřování její autorské základny se projevilo v roce 1985 rovněž ustavením samostatné autorské sekce při Svazu českých spisovatelů.

Příklon čtenářů k nefabulované literatuře se srovnatelným způsobem projevovat i v zahraničních literaturách. Působivost a přesvědčivost doložitelného faktu ostatně přitahovala i exilová nakladatelství, ať již v podobě výše zmíněných memoárů a vzpomínek, nebo v podobě v Československu nepublikovatelných historických prací, zejména těch, které ukazovaly nástup totality v únoru 1948 a její následné fungování v padesátých letech. K takovýmto publikacím patřily knihy OTY HORY (*Svědectví o puči. Z bojů proti komunizaci Československa*, Toronto 1978) a KARLA KAPLANA (*Nekrvavá revoluce*, Toronto 1985; *Zpráva o organizovaném násilí*, s VILÉMEM HEJLEM, Toronto 1986; *Mocní a bezmocní*, Toronto 1989).

Součástí snahy ukázat skrývaný rozměr komunistického režimu v klíčových okamžicích dějin byl vznik *Kapesního průvodce inteligentní ženy po vlastním osudu* (Toronto 1988), knihy PAVLA TIGRIDA, kterou lze v rámci exilové tvorby považovat za pokus o literaturu faktu v užším – žánrovém – slova smyslu, o dílo pohybující se na pomezí publicistiky a fabulované prózy. Text *Kapesního průvodce* je stylizován jako rozhovor staršího muže a mladé ženy, turistky z Československa, která se rozhoduje, zdá má emigrovat. Tento příběh je však pouze rámcem autora záměru prezentovat čtenáři ta místa novějších českých a evropských dějin, o kterých se v adresátičtině zemi nesmělo mluvit a psát, a proti oficiální interpretaci historie provokativně postavit interpretaci vlastní.

Tematika totality, tentokrát fašistické, zaujala zakázaného spisovatele DUŠANA HAMŠÍKA, když v *Životě*

a díle Heinricha Himmlera navázal na svůj starší zájem o osudy a charakter nacistických vůdců. Proti snaze Himmlera démonizovat postavil – stejně jako v předchozí knize *Génius průměrnosti*, věnované Hitlerovi – obraz ctižádostivého, nicméně „normálního“ člověka, jenž je ve značné míře produktem doby. Jeho kniha poprvé vyšla již v roce 1974 v samizdatové Edici Petlice, v rámci postupné liberalizace v druhé polovině osmdesátých let pak byla vydána i oficiálně, tentokrát pod titulem *Druhý muž třetí říše* (1986).

Samizdatové edice se sice literatuře faktu nevěnovaly programově, ale vedle literárněvědných, politologických, filozofických nebo psychoanalytických prací byly i zde publikovány některé faktografické texty. Za zmínku stojí historická studie *Konfident* (smz. 1978), kterou MILOSLAV PÁTEK napsal ke stému výročí úmrtí Karla Sabiny a v níž na základě náleží z vídeňských archivů vytváří jasnou paralelu k současnosti. V Edici Petlice vyšla také monografie JAROSLAVA OPATA *T. G. Masaryk v Čechách v letech osmdesátých. 1882–1893* (smz. 1987; s tit. *Filozof a politik T. G. Masaryk 1882–1893*, 1990), mnohodílné *Úvahy o dějinách české politiky* od FRANTIŠKA ŠAMALÍKA a také historická studie slovenského

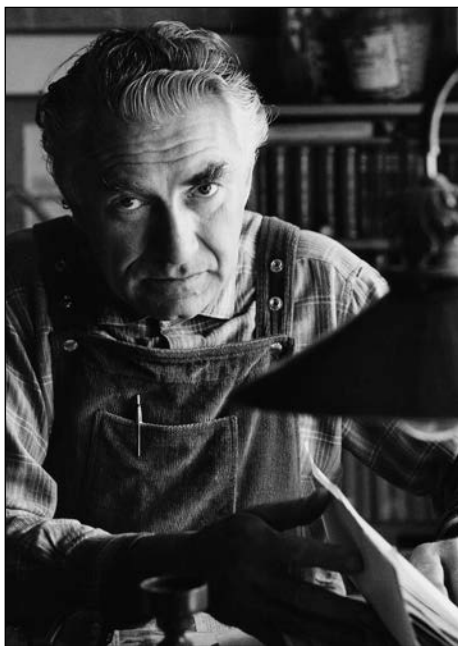
Obálka Barbory Munzarové s využitím obrazu Jethra McIntoshe, 1985

autora JOZEFA JABLONICKÉHO *Zlyhanie Malárovej armády v Karpatoch* (smz. 1979). Charakter kolektivního vystoupení měla publikace *Problém tolerance v dějinách a perspektivě. Sborník ke dvoustému výročí tolerančního patentu* (smz. 1981; 1995).

Autorské zázemí literatury faktu se na počátku sedmdesátých let značně rozšířilo. Souběžně se stoupajícím počtem vydaných děl a s jejich tematickým rozrůžňováním zesilovala také vnitřní diferenciacce žánru. Vyhraňovaly se dva poněkud odlišné proudy. Oba sice využívaly postupy a metody literatury věcné, odborné a vědecké, jeden však více směřoval k publicistickým útvarům a k beletrizaci poznatků, druhý naopak zůstával víceméně v rovině vědecké popularizace, byť na vysoké stylistické úrovni.

Představitelem výrazně beletrizované literatury faktu byl, stejně jako v předchozím desetiletí, MIROSLAV IVANOV. Projevovalo se to i tím, že v některých svých dílech dokonce nahrazoval autorský subjekt fiktivními postavami profesora historie či postavou kriminalisty. Věnoval se problematičkým a záhadným událostem a jevům českých politických i literárních dějin od nejstarších dob až po nejnovější historii.

U vzniku řady knih stála autorova původní profese literárního historika. Na přelomu šedesátých a sedmdesátých let tak v návaznosti na svou knihu *Tajemství RKZ* (1969) pokračoval spolu s kolektivem kriminalistů, chemiků a dalších odborníků v analýze pravosti či nepravosti Rukopisů (*Záhada Rukopisu královédvorského*, 1970). Literárněhistorické otazníky se staly tématem nového, přepracovaného vydání *Historií skoro detektivních* (1973), *Labyrintu* (1971), jakož i *Důvěrné zprávy o Karlu Hynku Máchovi* (1977). Ivanov se však věnoval i Sámově říši, počátkům českého státu, husitství, selským bouřím v 18. století, případně revoluci v roce 1848. Zabýval se záhadami životopisnými (sv. Václav, Jan Žižka, Jan Amos Komenský), lokalizací významných míst (středisko Velké Moravy, Vogastisburg) i rekonstrukcemi vybraných událostí. S postupem času přitom historická fakta stále více beletrizoval (*Vražda Václava, knížete českého, k níž údajně došlo na dvoře bratra jeho Boleslava v pondělí po svátku svatého Kosmy a Damiána*, 1975;

Miroslav Ivanov

Historií skoro detektivních (1973), *Labyrintu* (1971), jakož i *Důvěrné zprávy o Karlu Hynku Máchovi* (1977). Ivanov se však věnoval i Sámově říši, počátkům českého státu, husitství, selským bouřím v 18. století, případně revoluci v roce 1848. Zabýval se záhadami životopisnými (sv. Václav, Jan Žižka, Jan Amos Komenský), lokalizací významných míst (středisko Velké Moravy, Vogastisburg) i rekonstrukcemi vybraných událostí. S postupem času přitom historická fakta stále více beletrizoval (*Vražda Václava, knížete českého, k níž údajně došlo na dvoře bratra jeho Boleslava v pondělí po svátku svatého Kosmy a Damiána*, 1975;

Český pitaval aneb Kralovraždy, 1976) a záhady stále více konstruoval (*Požár Národního divadla aneb Příliš mnoho záhad*, 1983). Postupy cestopisné prózy využil v knihách mapujících válečná střetnutí a jejich bojiště (*Martova pole*, 1974; *Přípitek na Šipce*, 1978) i v rozsáhlé monografii věnované Antonínu Dvořákovi a jeho cestě do Ameriky (*Novosvětská*, 1984), prokládané více než hojnými citacemi z historických dokumentů.

Poněkud jiný – dänikenovský – typ beletrizované literatury faktu reprezentoval LUDVÍK SOUČEK, v jehož tvorbě se od šedesátých let vědecká popularizace prostupovala s tematikou a postupy science-fiction. Problematika možných vesmírných civilizací a jevů, které mohou vypovídat o jejich přítomnosti na Zemi, sblíží Součkovy faktografické práce určené dospělým čtenářům i mládeži s jeho fabulovanými prózami. Hypotetickou přítomností mimozemšťanů na Zemi Souček řešil nejen záhady kolem zaniklých civilizací, ale i další přírodní a historické jevy a události: zánik říše Sumerů a Chetitů, vyhynutí mamutů, námořní katastrofy, stavby pyramid a podobně. Tyto a podobné otázky se snažil vysvětlit ve dvou dílech nedokončené trilogie *Tušení stínu* (1974) a *Tušení souvislosti* (1978). Kniha *Otazníky nad hroby* (1982) je pak věnována – v literatuře faktu velmi frekventovaným – nevyjasněným úmrtím historických postav (Kristus, Napoleon, Ladislav Pohrobek aj). Snaha racionálně objasňovat tajemné Součka přivedla i k sestavení *Obrazového opravníku obecně oblíbených omylů* (1981).

Na rozhraní beletrie a vědecké popularizace se svými díly nadále pohyboval česky a slovensky píšící VOJTĚCH ZAMAROVSKÝ, specializující se na dějiny antických civilizací (*Řecký zázrak*, 1972; *Jejich veličenstva pyramidy*, 1975; *Vzkříšení Olympie*, 1980). Vyhraněným autorem literatury faktu byl VÁCLAV PAVEL BOROVIČKA zabývající se od konce šedesátých let soustavně špionážní a kriminální problematikou (*Mistři tajné služby*, 1969; *Vyzvědačky století*, 1970; *Watergate*, 1976; *Vyzvědači z Tel Avivu*, 1979; *Velké kriminální případy I-III*, 1987, 1989, 1991).

Většina nových autorů ovšem směřovala spíše k faktografické přesnosti a fabulační střízlivosti. Bylo to dáno tím, že možnosti žánru pro sebe objevili publicisté specializující se na určité oblasti vědy a techniky a také specialisté v jednotlivých vědních oblastech.

Mezi publicisty zaujaté aviatikou a kosmickými lety patřili PAVEL TOUFAR (*Touha po hvězdách*, 1976; *Svět dopravních letadel*, 1976; *Cesty ke hvězdám*, 1976; *Velké cesty vesmírem*, 1989) a JAROSLAV PACOVSKÝ (*Vzduchoplavci, aviatíci & piloti*, 1974; *Lidé, vlaky, koleje*, 1982). Popularizaci astronomie se věnoval vědec JIŘÍ GRYGAR (*Sejdeme se v nekonečnu*, 1979; *Okna vesmíru dokořán*, 1989; *Vesmírná zastavení*, 1990, spolupráce VLADIMÍR ŽELEZNÝ). KAREL SKLENÁŘ přispěl řadou prací s archeologickou problematikou (*Učenci a pohané*, 1974; *Slepé uličky archeologie*, 1977; *Od pěstního klínu k Přemyslově radlici*, 1981; *Za jeskynním člověkem*, 1984; *Z Čech do Pompejí*, 1989).

Již od šedesátých let se literatura faktu stala významnou publikační platformou především pro historiky, kteří využívali neutuchajícího zájmu čtenářů a v rámci příslušných edic publikovali své populárněji pojaté práce. Autoři přitom vítali zaměření žánru na konkrétní dějinné události a také možnost podat portréty historických osobností.

Řada publikací se zabývala problematikou fašismu a okupace. Vedle již zmíněného Dušana Hamšika se této tematice věnovali MILOSLAV MOULIS (*Život plný nenávisti*, 1977; *Lidice žijí*, 1972), STANISLAV BIMAN a JAROSLAV MALÍR (*Kariéra učitele tělocviku*, 1983), ROMAN CÍLEK (*Čas přelomu*, 1985) a další. MILOŠ HUBÁČEK, čerpající ze zahraničních vzorů, se představil sérií knih o bitvách druhé světové války (*Moře v plamenech*, 1974; *Pacifik v plamenech*, 1980; *Vítězství v Pacifiku*, 1985; *Ofenzíva v Pacifiku*, 1987; *Boj o Filipíny*, 1990).

Starší dějinná období zpracovávali JOSEF JANÁČEK (*Valdštejnova smrt*, 1970; *Ženy české renesance*, 1976), JAROSLAV ŠEDIVÝ (*Metternich kontra Napoleon*, 1985, vydáno pod jménem Jana Halady), JAN GALANDAUER a MIROSLAV HONZÍK (*Osud trůnu habsburského*, 1982), DUŠAN UHLÍR (*Slunce nad Slavkovem*, 1984), JANA JANUSOVÁ a OTAKAR KÁŠA (*Její Veličenstvo Marie Terezie*, 1987), MIROSLAV HROCH a ANNA SKÝBOVÁ (*Králové, kacíři, inkvizitoři*, 1987), JOSEF PETRÁŇ (*Rebelie*, 1975; *Kalendář*, 1988) a mnozí další.

Díla těchto historiků vedle vlastní poznávací funkce nabývala i širšího kontextuálního významu. Svým zaměřením na konkrétní historické dění, jakož i akcentací role lidí, kteří se jich zúčastnili, kontrastovala s tou částí české poválečné historiografie, která ve jménu ideologických schémat položila důraz na zobecňující a vyprázdňené výklady historických procesů.